

прокладає самостійну краєзнавчу стежу. Він не просто впорядковує надбане Петром Петровичем, а шукає не знані досі історико-мистецькі зв'язки, по-новому узагальнює й систематизує факти, радує своїх читачів мудрими статтями та книжками. Те, що написав Олександр Ротач, – не один і не два грубесних томи. Задумів у нього багато, важливо, що вони послідовно зреалізуються. Та і стимули до активної діяльності та результативної праці не десь у заглибах, а на видноколі: не підвести батька, бути, як він, процитуємо ще раз Вадима Павловського, «активним ворогом вузости, зашкарублености <...>, замкнутости», гідно продовжувати справу життя найріднішої людини».

Олександр Петрович прийшов до своїх шанувальників (а їхнє коло шириться) з новою книгою – «Полтавщина літературна». Назва сама про себе промовисто говорить. Здавалося б, ідеться про чергову, не позначену якоюсь неординарністю подію. «Це вже відомо, – скажуть одні, побачивши “Полтавщину літературну”, й неодмінно повчатимуть: – Не варто повертатися до того, що вже знане, треба відкривати нові краєзнавчі царини». «Книга цінна, бо вибазувана на ширшому й концептуально новішому, ніж було дотепер, тлі», – мовлять інші. До них ми пристаємо й з усією відповідальністю заявляємо: перед нами справді самобутнє видання, яке, будучи традиційним за формою (і в цьому великий позитив), має виразно заманіфестований новаторський характер стосовно змістового напов-

нення. У ньому з'явилися нові персоналії, доповнені цікавими й цінними фактами вже зафіксовані в інших публікаціях відомості. Праця, про яку йдеться, у найновішому змістовому форматі висвітлює минулі й сучасні досягнення Полтавщини літературної.

Відомо, інтересного й корисного не буває багато, отже, і ця краєзнавча студія на часі. У неї неодмінно з'являться поціновувачі, вона знадобиться дослідникам-краєзнавцям, та й не лише їм. Із певністю можна твердити, що з виходом книги Олександра Петровича ще відчутніше впотужніла духовна криниця Ротачів, про яку добре знають в Україні й далеко за її межами. Зміст видання, що його читач тримає в руках, potwierджують такі мудрі сентенції Олесея Гончара, який, за справедливим визначенням Петра Ротача, є одним із провідників національної справи, лицарем державотворення й рідного слова: «Саме прекрасне є насущним хлібом людського духу», «Культура... дала змогу й Україні стати Україною», «Коли побуваєш... у глибинах, серед щирих і простих людей, коли хапнеш на повні груди народного повітря, – оживає душа!» Хіба можна краще сказати? Ні, звичайно. Та й не варто цього робити. Просто треба щиро побажати талановитому синові мудрого батька одержимості та віри. Бо ж попереду довга дорога, яка вимагатиме Франкового «труду досить» і зусиль неабияких. Бог у поміч! Шани й поваги від людей небайдужих до минулого, чутливих до сьогодення і впевнених у дні, що наближається.

Петро Ротач, Олександр Ротач

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Полтавщина здавна була надзвичайно щедра талантами, особливо письменниками. «Небагато знайдеш на світі таких кровно зв'язаних з літературою місць, як наша Полтавщина», – справедливо зауважив Юхим Мартич. Від Сковороди і Котляревського до Олесея Гончара і Григорія Тютюнника – довгий, часом тернистий, але світлий і славний шлях. І на ньому полтавці завжди гідно несли прапор красного письменства.

Першу спробу зібрати воєдино письменницькі імена полтавців зробив дореволюційний історик Іван Францович Павловський. У 1912 році Полтавська вчена архівна комісія видала його «Краткий биогра-

фический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века». Тут було подано [відомості про] понад 400 діячів. Через рік (у 1913) з'явилось «Первое дополнение к краткому биографическому словарю <...>», у якому Павловський додатково подав понад 80 біобібліографічних довідок [про] вчених і письменників Полтавщини.

Але й після цього дослідник продовжував збирати нові матеріали до біографічного словника. Очевидно, взимку 1920 року І. Ф. Павловський писав: «У меня много есть работ к печатанию, думаю, на целую книгу трудов: есть до 80 новых биографий писателей, полтавских уроженцев. Словарь писателей вышел из продажи <...> Будь прежнее время, напечатал бы словарь писателей вторым изданием, есть много дополнений к прежним биографиям <...>».

Цей задум ученого не здійснився. У 1922 році Павловський помер. Частина зібраних ним матеріалів для нового видання (близько 150 довідок) збері-

³ Стаття є переднім словом до видання «Полтавщина літературна»: Ротач П., Ротач О. Слово до читача. *Полтавщина літературна: енциклопедичний біобібліографічний словник: у 3 кн. / за ред. О. П. Ротача; вст. статті М. Г. Жулинського та М. І. Степаненка. Кн. 1: А–Ж*. Полтава: Дивосвіт, 2020. С. 9–12.

гається у відділі рукописів ЦДІА УРСР у Києві (нині Центральний державний історичний архів України у Києві. – *О. Р.*).

З часу появи словника Павловського минуло понад півстоліття. Словник давно став унікальним, і хоч його значення збереглося й досі, та вже давно не може задовольнити сучасного читача. <...> Полтавщина висунула з свого <...> середовища сотні нових талантів. Серед них такі відомі письменники, як Андрій Головка, Леонід Первомайський, Юрій Дольд-Михайлик, Іван Вирган, Дмитро Ткач і ціла плеяда молодих за віком літераторів, як Євген Летюк, Борис Олійник, Василь Симоненко, Валентин Чемерис та ін.

Виникла потреба продовжити благородний почин І. Ф. Павловського – укласти новий словник, у якому була б відображена величезна творча енергія (українського. – *О. Р.*) народу <...>.

Крім біографічних довідок, подаються дані про літературно-творчі організації, видання художнього значення тощо. Особливістю словника є його краєзнавчий характер. Поряд з іменами письменників Полтавщини подано відомості про літераторів, які не є вихідцями із цього краю, але своїм життям і творчістю були зв'язані з ним (Т. Г. Шевченко, А. П. Свидницький, А. П. Чехов, В. Г. Короленко та ін.) <...>

Петро Ротач (журнал «Архіви України», 1965, № 1, січень-лютий, с. 93)

54 роки тому на сторінках журналу «Архіви України» з'явилися перші матеріали біобібліографічного словника Петра Ротача під назвою, що стала сьогодні загальновідомою, – «Літературна Полтавщина». До середини 1971 року було вміщено 576 довідок про письменників і літературознавців із полтавського краю. До наукового обігу ввійшли біографії багатьох призабутих (часто примусово) та репресованих діячів української культури. Це не залишилося без уваги з боку «літературознавців» із КДБ, і подальший друк словника став неможливим. Пізніше в листі до письменника-полтавця з далекого Клівленда (США) Олексі Ізарського (Мальченка) П. Ротач із сумом писав: «Після того, як в 1971 р. згаданий словник перестали друкувати, я продовжував збирати матеріали, сподіваючись коли-небудь видати його окремою книжкою. Але тепер сумніву нема ніякого: цей план не здійсниться з багатьох причин, в тому числі й через дещо припізнілий вік. Зір дуже послаб і мушу приберегти його. «Літ[ературна] Полтавщина» з прибл[изно] двома тисячами гасел – то робота не для старої людини. Адже те, що було опубліковано в 1965–71 рр., вимагає докорінної переробки. На це вже немає сили» (лист від 21 червня 1997 р.).

І хоч до кінця життя батько продовжував доповнювати рукописний екземпляр праці новими відомостями, бібліографією, іншими персоналіями, від початку 2000-х років він повністю зосередився на опрацюванні «Полтавської Шевченкіани». Але доля склалася так, що в цей період зацікавлення біографістичними дослідженнями призвело мене до бажання продовжити батьківську працю й, одночасно, значно розширити тематику «Літературної Полтавщини». До словника передбачалося включити відомості не тільки про професійних літераторів (поетів, прозаїків, драматургів, істориків літератури тощо), а й про діячів культури, науки, громадсько-політичних і релігійних рухів та окремих особистостей – авторів літературних, публіцистичних, науково-популярних, критичних творів, спогадів, щоденників, перекладів, підручників, навчальних посібників та ін. Розглядалися всі, хто народився, вчився, працював, помер чи був похований на історичній Полтавщині (у межах колишньої Полтавської губернії Російської імперії), мав творчі зв'язки із цим краєм.

Ці наміри батько підтримав. Він постійно цікавився ходом подальшої роботи над словником, уважно проглядав підготовлені довідки, давав поради. Символічно, що наша з ним остання розмова, яка відбулася ввечері 12 червня 2007 року, стосувалася саме «Літературної Полтавщини»...

Сьогодні енциклопедичний біобібліографічний словник «Полтавщина літературна» складають понад три тисячі довідок. Довідки, які були опубліковані в журналі «Архіви України» або знаходилися в «домашньому» рукописному екземплярі словника (загалом 1582 одиниць), виходять за новою редакцією. Особлива увага приділена діячам XVIII – початку XX ст. Тут поруч із відомими прізвищами читач зустрине й авторів із невеличким літературним доробком або поодинокими публікаціями.

Під час завершення роботи над цією працею автор отримав чимало корисних порад від провідних науковців України. Особливу подяку складаємо академіку НАН України, директорові Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Миколі Григоровичу Жулинському, члену-кореспондентові НАН України, доктору історичних наук, директорові Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського Володимирові Івановичу Попику та доктору філологічних наук, ректорові Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Миколі Івановичу Степаненкові. Щиро вдячний автор і співробітникам Державного архіву Полтавської області й, зокрема, заступнику директора Тарасові Павловичу Пустовіту за надану можливість пошуків і допомогу в уточненні окремих фактів і подій, а також працівникам Полтавської обласної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського та її директорці Тетяні Іванівні Зеленській.

Окрема подяка членам експертної ради з випуску соціально значущих видань і керівництву Полтавської облдержадміністрації та Полтавської облради за надання фінансової можливості здійснення цього видання.

Буду щиро вдячний усім шанувальникам рідного слова за можливі уточнення, доповнення чи поправки.

Олександр Ротач, Полтава, липень 2020 р.

ОКРЕМІ СТАТТІ З ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ДОВІДНИКА «ПОЛТАВЩИНА ЛІТЕРАТУРНА»

БЕРЕНШТАМ Вільям Людвигович (псевд і крипт.: В. Б., В. Л. Б., Б-м В., Велина, Старий громадянин; 19.11⁴ (01.12).1839, м. Вільно, нині Вільнюс, Литва – 10(23).11.1904, Київ) – укр. громад. діяч, археолог, педагог. Батько В. В. Беренштама. Походив із дворян Полтав. губ. Навчався в приватному пансіоні Гедуена, закінчив 1-шу Київську

гімназію (1857) та істор.-філол. ф-т Університету св. Володимира в Києві (1862). Брав участь в організації недільних шкіл, у січні 1861 підписав листа викладачів цих шкіл до Т. Г. Шевченка з подякою за надіслані примірники «Кобзаря». Активний учасник «Старої громади». За оцінкою Є. Х. Чикаленка, був «за походженням єврей, однак щирий і гарячий український патріот, набагато більш активний, чим багато інших членів громади, вроджених українців». Викладав у гімназіях Кам'янець-Подільського (1864–1867), Києва (1868–1879), Пскова (1879), С.-Петербурга (1880–1898). 1898 повернувся до Києва. У 1901–1904 – земський гласний Зінківського пов. Полтав. губ.

Упорядник і видавець «Кобзаря» Т. Шевченка (СПб., 1883; 1884). Живучи в с. Хатки на Миргородщині, розшукав кол. кріпаків А. О. Лук'яновича Татарчуків і записав від них спогади про перебування Шевченка в с. Мар'янське. Його нарис, до якого ввійшли ці записи, «Т. Г. Шевченко и простолюдины, его знакомцы: (Из встреч и воспоминаний)» («Киевская старина», 1900, т. LXVIII, февраль, с. 248–260, а також окрема. відбиток – К., 1900) має наук. вартість. 1901 під час обшуку, проведеного поліцією, у

нього відібрано копію «Журнала» Т. Г. Шевченка, у якому, за оцінкою слідчого, «містяться до краю зухвалі й образливі вислови супроти священної особи в Бозі почилиого государя імператора Миколи І».

Б. також є автором низки праць, серед яких: «До-исторические времена и их археологическое исследование: Публичные лекции, читанные 18 и 25 февраля 1880 г. в зале Псковского реального училища» («Псковские губернские ведомости», 1880, №№ 20, 21, а також окрема. відбиток – Псков, 1880), «Воспоминания о последних годах жизни Н. И. Костомарова» («Киевская старина», 1885, т. XII, июнь, с. 219–237), «Из школьных лет А. С. Лашкевича» (там само, 1899, т. LXVII, ноябрь, с. 249–269, а також окрема. відбиток – К., 1899) та ін.

Похований на лютеранській дільниці Байкового кладовища. У 1970-х могила знищена, а на її місці 1981 та 1984 зроблені нові захоронення.

Літ.: В. Л. Беренштам : (Некролог). *Киевская старина*. 1904. Т. LXXXVII. Декабрь. С. 686–695; Науменко В. Памяти В. Л. Беренштама. *Там само*. 1906. Т. XCII. Февраль. С. 257–275, а також окрема. відбиток – К., 1906; Павловский И. Ф. К истории полтавского дворянства. 1802–1902: Очерки по архивным данным. 1907. Т. II. С. 172; Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь... 1912. С. 16 (дві останні – Полтава); Венгеров С. А. Критико-биографический словарь... Второе, соверш. перераб., илл. изд. Пг., 1915. Т. 1 (вып. 1–3). С. 57; Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). Нью-Йорк, 1955. С. 300–301; Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). 1969. С. 441; Марахов Г. І. Тарас Шевченко в колі його сучасників: Словник персоналій. 1976. С. 18–19; Шевченківський словник : у 2 т. 1976. Т. 1: А-Мол. С. 64; Шалата М. Й. Беренштам Вільям Людвигович. *УЛЕ*. 1988. Т. 1: А-Г. С. 152; Сидоренко Н. М. Беренштам Вільям Людвигович. *ЕСУ*. 2003. Т. 2 : Б-Біо. С. 514; Тимчик Н. П. Беренштам В. Л.: (До 100-річчя зі дня смерті). *Вісник Київського національного ун-ту. Історія*. 2005. Вип. 80–81. С. 117–119 (шість останніх – К.); Ротач П. Беренштам Вільям Людвигович. *Ротач П. Полтавська Шевченкіана : у 2 кн.* Кн. 1 : А-К. Полтава, 2005. С. 63–64; Іваницька С. Г. «Український шістдесятник» Вільям Беренштам – дослідник місцевих старожитностей. *Краєзнавство*. 2012. № 1 (78). С. 57–66; Сидоренко Н. Беренштам Вільям Людвіго-

⁴ Так в І. Ф. Павловського й С. Венгерова, який листувався із сином Б. і, вірогідно, біограф. відомості отримав від нього. У деяких новітніх публікаціях трапляються інші дати народження Б. – 22 листопада 1839 за різними стилями.

